

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЗМІСТОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ ЯК КЛЮЧОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДЛЯ СУЧАСНОЇ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

THEORETICAL APPROACHES TO THE CONTENT CHARACTERISTICS OF CHILDREN'S NATURAL AND ENVIRONMENTAL COMPETENCE AS A KEY COMPETENCE FOR MODERN PRESCHOOL EDUCATION

У статті розкрито теоретичні підходи до змістової характеристики природничо-екологічної компетентності дітей як ключової компетентності для сучасної дошкільної освіти. Схарактеризовано ключові поняття дослідження, представлено власне бачення проблеми та зазначено необхідність привернення до неї уваги сучасних науковців і практиків. Зауважено, що сучасний етап розвитку глобалізованого суспільства характеризується посиленням техногенного навантаження на довкілля, а забруднення навколишнього середовища, негативні впливи господарської діяльності людини можуть призвести до екологічної катастрофи, яка несе загрозу людству. Запобігти цьому можна за умови формування у громадян світу достатнього рівня екологічної культури, екологічної свідомості, природничо-екологічної компетентності, яке починається з дитинства і продовжується все життя. Автори переконані, що екологічна складова виховного процесу в умовах закладів дошкільної освіти зараз, як ніколи, на часі і потребує оновлення прийомів, методів, засобів та форм її здійснення. Акцентовується увага на тому, що дошкільний вік є найбільш чутливим періодом для виховання природодоцільної поведінки, бережливого, ціннісного ставлення до природи та на цій основі – формування природничо-екологічної компетентності. Представлено характеристику природничо-екологічної компетентності, задекларовану у Базовому компоненті дошкільної освіти та найбільш актуальні визначення досліджуваного поняття вітчизняними науковцями. На основі аналізу відповідних документів та вітчизняних наукових студій представлено власне трактування природничо-екологічної компетентності як особистісної якості, що базується на здатності та готовності дитини-дошкільника будувати гармонійні відносини з природним і соціальним оточенням, умінні використовувати знання про природу, бережливому ставленні до оточуючого світу та до себе як його частини.

Ключові слова: діти дошкільного віку, компетентність, природничо-екологічна компетентність, екологічна освіта, екологічне виховання, природне довкілля, дошкільна освіта, заклад дошкільної освіти, природодоцільна поведінка дитини дошкільного віку.

The article has been devoted to theoretical approaches to the content characterization of children's natural and environmental competence as a key competence for modern preschool education. The author has characterized the key concepts of the research, presented his own vision of the problem and noted the necessity of attracting the attention of modern scientists and practitioners to it. It has been noted that the current stage of development of a globalized society is characterized by an increasing technogenic pressure on the environment, and environmental pollution and negative impacts of human economic activity can lead to an environmental disaster which threatens humanity. This can be prevented if the world's citizens develop a sufficient level of environmental culture, environmental awareness, and natural and environmental competence, which begins from childhood and continues throughout the life. The authors are convinced that the ecological component of the educational process at preschool educational institutions is now more relevant than ever and requires updating the techniques, methods, means and forms of its implementation. The authors also have emphasized the fact that preschool age is the most sensitive period for the education of environmentally sound behavior, careful, valuable attitude to nature and, on this basis, the formation of natural and environmental competence. The characteristics of natural and environmental competence declared in the Basic Component of preschool education and the most relevant definitions of the studied concept by national scientists have been presented. Based on the analysis of the appropriate documents and national scientific researches, the author has presented her own interpretation of natural and environmental competence as a personal quality based on the ability and readiness of a preschooler to build harmonious relations with the natural and social environment, the ability to use knowledge about nature, and a careful attitude to the world around him or her and to oneself as a part of it.

Key words: preschoolers, competence, natural and environmental competence, environmental education, environmental upbringing, natural environment, preschool education, preschool educational institution, environmentally appropriate behavior of a preschooler.

УДК 7.01:502/504:005.336.2:373.2.011.3-053.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/71.2.26>

Атрощенко Т.О.,

докт. пед. наук, професор,
професор кафедри педагогіки
дошкільної, початкової освіти
та освітнього менеджменту
Мукачівського державного університету

Попович О.М.,

докт. пед. наук, доцент,
декан педагогічного факультету
Мукачівського державного університету

Коврей Д.Й.,

докт. філос.,
викладач кафедри педагогіки,
психології, початкової, дошкільної
освіти та управління закладом освіти
Закарпатського угорського інституту
імені Ференца Ракоці ІІ

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сучасний етап розвитку глобалізованого суспільства характеризується посиленням техногенного

навантаження на довкілля. Забруднення навколишнього середовища, негативні впливи господарської діяльності людини можуть призвести до

екологічної катастрофи, яка несе загрозу людству. Запобігти цьому можна за умови формування у громадян світу достатнього рівня екологічної культури, екологічної свідомості, природничо-екологічної компетентності, яке починається з дитинства і продовжується все життя. Саме тому у Концепції екологічної освіти України акцентується увага на тому, що «підготовка громадян з високим рівнем екологічних знань, екологічної свідомості і культури на основі нових критеріїв оцінки взаємовідносин людського суспільства й природи (не насильство, а гармонійне співіснування з нею!), повинна стати одним з головних важелів у вирішенні надзвичайно гострих екологічних і соціально-економічних проблем сучасної України» [5].

Дошкільна освіта є стартовою платформою особистісного розвитку дитини. Її метою є «збереження самоцінності дошкільного дитинства, визначення особливостей та вимог до рівня розвиненості, освіченості та вихованості дитини дошкільного віку, забезпечення наступності між дошкільною та початковою освітою» [10, с. 3]. Саме дошкільний вік є сенситивним для формування світоглядних уявлень та надає широкі можливості для виховання у дітей інтересу до «пізнання природи рідного краю, близького оточення, своєї держави України, зацікавлення об'єктами і явищами планети Земля і видимих об'єктів Космосу та ін.» [10]. Відповідно, вагомим постає питання формування природничо-екологічної компетентності, яка виокремлена у Базовому компоненті дошкільної освіти (БҚДО) як одна із ключових для сучасної дошкільної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що у вітчизняній системі освіти актуальними є такі поняття як «компетенція», «компетентність» та «компетентнісний підхід» (І. Бех, С. Вітвицька, В. Луначек, О. Овчарук, О. Пометун, К. Рудніцька, С. Сисоєва та ін.). Ці терміни розглядаються з різних наукових позицій, тому не мають однозначного тлумачення. Проте, науковці солідарні в тому, що компетентність є бажаним результатом освіти, який виявляється у оволодінні особистістю певним набором способів діяльності. Констатуємо також постійну увагу вітчизняних дослідників (А. Богуш, О. Брежнева, Н. Гавриш, Л. Зданевич, О. Кононко, К. Крутій, В. Кузьменко, Н. Луцан, С. Матвієнко, М. Машовець, А. Шевчук, К. Щербакова та ін.) до проблеми формування ключових компетентностей у дітей у процесі здобуття дошкільної освіти, що уможлиблює їхній всебічний розвиток, освіченість та вихованість. У наукових напрацюваннях Н. Горопахи, Л. Загородньої, Л. Зайцевої, Н. Лисенко, П. Савлівої, О. Шевцової, Н. Яришевої та ін. розкрито феномен екологічного виховання дітей та акцентовано увагу на вагомості проблеми формування природничо-екологічної компетентності у цей віковий період.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри достатню кількість праць з обраної теми, вважаємо за доцільне систематизувати матеріал, представити власне бачення проблеми та привернути до неї увагу сучасних науковців і практиків.

Мета статті – схарактеризувати природничо-екологічну компетентність дітей дошкільного віку як одну з ключових для сучасної дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Компетентність дитини дошкільного віку, згідно із трактуванням А. Богуш, – це «комплексна характеристика особистості, яка вбирає в себе результати попереднього психічного розвитку: знання, вміння, навички, креативність, ініціативність, самостійність, самооцінку та самоконтроль» [3]. Як стверджує К. Крутій, якість сучасної дошкільної освіти пов'язана із формуванням ключових компетенцій як сукупності або універсальної системи знань, умінь, навичок, здатностей, що ввійшла в особистісний досвід, забезпечуючи якість або успіх у діяльності під час вирішення тих або інших життєвих проблем. Авторка переконана, що компетенція дитини дошкільного віку – це «її особистісне надбання», а «найбільш успішне формування компетенцій може відбуватися тільки в особистісно-орієнтованому освітньому процесі» [6, с. 27].

Природничо-екологічна компетентність, згідно із БҚДО – це «здатність дитини до доцільної поведінки в різних життєвих ситуаціях, що ґрунтується на емоційно-ціннісному ставленні до природи, знаннях її законів та формується у просторі пізнавальної, дослідницької, трудової, ігрової діяльності» [10]. Формування цієї ключової компетентності у дітей дошкільного віку передбачено освітнім напрямом «Дитина у природному довкіллі», в якому визначено «зміст роботи закладу дошкільної освіти через організацію педагогом базових (основних) видів діяльності, які збагачують досвід дитини та реалізуються як особистісне надбання дитини (результат розвитку) за підтримки батьків в умовах родинного виховання» [10]. У документі визначено емоційно-ціннісне ставлення, необхідний обсяг знань та навичок, які лежать в основі природничо-екологічної компетентності дитини-дошкільника.

Еколого-природнича компетентність дитини-дошкільника, як вважає Г. Беленька та співавтори, є «складником його життєвої компетентності і становить конкретні знання про природу, позитивне емоційно-ціннісне ставлення до її компонентів, обізнаність із правилами природокористування та їх дотримання, іншими словами, включає три компоненти: інтелектуальний (когнітивний), емоційно-ціннісний та діяльнісно-практичний» [2, с. 11]. Центральним аспектом при формуванні еколого-природничої компетентності дитини науковці виокремлюють «формування ставлення до природи

як до цінності, усвідомлення єдності з природним світом, формування екологічно узгодженої діяльності в природі на основі еколого-природознавчих знань, ключовими серед яких є уявлення про зв'язки й залежності в природі» [2, с. 20]. Беззаперечним є те, що «процес формування еколого-природничої компетентності зачіпає всі сфери розвитку особистості дитини: інтелектуальну, мотиваційну, емоційно-вольову, надаючи сприяння повноцінному розвитку дошкільника в гармонії з суспільством і природою» [2, с. 20].

Цілком погоджуємося з авторами підручника «Ознайомлення з природою та основи екологічної освіти дітей дошкільного віку», що «відповідальне ставлення до довкілля повинне посісти чільне місце у системі індивідуальних цінностей особистості, що першооснови відповідальності за скоєні вчинки, практичні вміння та навички природоохоронної діяльності треба закладати у дошкільному віці» [7, с. 18]. Саме тому вважаємо за доцільне розкрити сутність поняття «природодоцільна поведінка дитини дошкільного віку», яке в своїй основі має три дефініції «природа», «доцільний» та «поведінка». Для цього скористаємось Словником української мови [12], згідно з яким: «природа» – це «все, що існує у Всесвіті; органічний та неорганічний світ; сукупність особливостей та умов якої-небудь місцевості (рельєф, рослинний і тваринний світ, клімат і т. ін.» [12, с. 886]; «доцільний» – «відповідний поставленій меті, практично корисний, розумний» [12, с. 251]; «поведінка» – це «сукупність чийх-небудь дій і вчинків; спосіб життя» [12, с. 800].

Аналіз наукових праць показав, що поруч з поняттям «природодоцільна поведінка» дослідники оперують поняттями «природоохоронна поведінка», «природовідповідна поведінка», «екологічна поведінка», «екологічно мотивована поведінка», «екологічно доцільна поведінка» та ін. Так, поняття «екологічно доцільна поведінка» розглядається в контексті «осмислення взаємозв'язків між суміжними поняттями: екологічна (екоцентрична) свідомість, екологічні знання, екологічне мислення, екологічний світогляд, екологічні мотиви, екологічна діяльність, екологічні дії, а також у контексті врахування очікуваних результатів екологічної освіти та виховання: екологічна грамотність, екологічна вихованість, екологічна компетентність» [4]. Н. Пустовіт переконана, що екологічною поведінкою є «система вчинків і дій стосовно довкілля, яка віддзеркалює рівень екологічної культури особистості. Виходячи з того, що доцільним є результат, якого можна досягти, витрачаючи мінімум ресурсів і задовольняючи при цьому життєво необхідні потреби, екологічно доцільним є збалансований розвиток суспільства, який передбачає використання природних ресурсів з урахуванням можливостей природи до

самовідновлення й обмеження з цією метою надмірних потреб і споживання. Тож всі складники, інтегруючись, утворюють базове поняття «екологічно доцільна поведінка»» [11, с. 2].

Автори методичних рекомендацій «Школа екологічного вчинку» вважають, що природовідповідна поведінка – це «система традиційних для певного суспільства дій і вчинків у сфері безпосередньої і опосередкованої взаємодії з довкіллям, що має на меті задоволення власних потреб, мотивується переважно економічними і практичними мотивами і демонструє переважаючі стереотипи ресурсоспоживання», а екологічно доцільна поведінка – це «система соціально обумовлених, свідомо керованих дій і вчинків у сфері безпосередньої та опосередкованої взаємодії з довкіллям, що має на меті узгодження потреб суб'єкта з вимогами збалансованого розвитку суспільства» [13, с. 6–7]. Науковці акцентують увагу на тому, що екологічно доцільна поведінка «передбачає активні дії та вчинки, метою яких є збереження довкілля» [13, с. 8]. Відповідно, метою провідних мотивів виокремлено: «збереження різних форм життя (біологічного різноманіття), зменшення витрат природних ресурсів у повсякденному споживанні, екологічно безпечний спосіб життя (наприклад, захист здоров'я від негативних впливів електроприладів), сприяння покращенню навколишнього середовища через регулювання споживання товарів та послуг (надання переваг громадському електротранспорту або іншим екологічно безпечним його видам тощо)» [13, с. 8].

Природодоцільна поведінка є виявом ціннісного ставлення дитини до природи і передбачає «виважене ставлення до рослин і тварин; готовність включатись у практичну діяльність, що пов'язана з природою; дотримання правил природокористування [10]. Основою для формування природодоцільної поведінки дошкільника є, як зазначають автори методичних рекомендацій до оновленого БКДО, «знання законів природи, які пояснює вихователь. Вони специфічні й відрізняються від законів, що регулюють взаємини в суспільстві» [10]. Погоджуємося з С. Іванчук, що «відповідальність системи освіти за формування екологічно-ціннісного ставлення до світу, визначення світоглядно-моральної позиції кожного в цьому світі роблять ще більш актуальними проблему вибору стратегії і тактики екологічної освіти та виховання дітей, розуміння сутності глибинних змін, що відбуваються у невинному русі від організації природоохоронної діяльності до природодоцільної, починаючи з дошкільного віку» [4, с. 74].

З огляду на вищезазначене, доцільно проаналізувати дефініцію «екологічне виховання». Згідно з Концепцією екологічної освіти України, екологічне виховання – це «формування системи поглядів, переконань, які базуються на загальнолюдських

нормах і законах розвитку природи, сприяння тісному взаємозв'язку майбутніх громадян із вирішенням конкретних екологічних проблем, цілеспрямоване систематичне засвоєння учнями знань про взаємодію людини та природи» [5]. У документі зазначено, що мета екологічного виховання досягається в єдності з розв'язанням таких завдань, як: формування системи знань про екологічні проблеми сучасності та шляхи їх вирішення; формування мотивів, потреб і звичок екологічно доцільної поведінки і діяльності, здорового способу життя; розвиток системи інтелектуальних і практичних умінь з вивчення, оцінки стану і поліпшення навколишнього середовища своєї місцевості; розвиток прагнення до активної діяльності з охорони та відтворення природи [5]. Екологічне виховання визначається як «формування в людини свідомого сприйняття довкілля, почуття особистої відповідальності за діяльність, що так чи інакше пов'язана з перетворенням навколишнього природного середовища, упевненості в необхідності дбайливого ставлення до природи, розумного використання її багатств» [9, с. 119].

В умовах закладів дошкільної освіти, як зазначає Т. Бастракова, необхідно реалізувати наступні завдання екологічного виховання: виховання гуманістичного ставлення до природного довкілля та явищ природи; розвиток відповідної системи екологічних знань та уявлень про явища природи; формування навичок бачити та визначати красу в природі; розвиток бажань і вмінь милуватися красою природи, помічати її у всіх речах [1, с. 24–27]. Авторка виокремила три напрямки роботи з екологічного виховання в умовах ЗДО: інтелектуальний (коли вихователі розвивають екологічні знання та формують вміння аналізувати власне ставлення до природи, робити висновки щодо конструктивної взаємодії з природним оточенням); персональний (формування відповідальної мотивації щодо ставлення до природи, усвідомлення необхідності зберігати природу та її ресурси); внутрішня готовність (бажання, намір, потреба реалізації своєї позиції у вчинках діяльності по охороні природи) [1, с. 24–27]. Ефективному екологічному вихованню дітей дошкільного віку, як вважають автори методичного посібника «Ми всі природи рідної частинки», сприятиме дотримання принципів: принцип зв'язку з живою природою: дітям необхідно пояснити і довести, що в живій природі все взаємопов'язане. Порушення цих зв'язків може призводити до негативних наслідків; принцип потенційної корисності: діти повинні усвідомити, що всі тварини, комахи, жуки, навіть, якщо вони є шкідниками – важливі для підтримання балансу в екосистемі. Кожна тварина, комаха має своє призначення та виконує позитивну функцію; принцип розмаїтості: природне

довкілля є різноманітним і всі тварини у довкіллі є корисними та необхідними [8, с. 84].

Висновки. Отже, різноаспектне дефінітивне поле нашого дослідження показало вагомість обраної проблеми і необхідність посилення уваги до неї з боку науковців і практиків. Так, екологічна складова виховного процесу в умовах закладів дошкільної освіти зараз, як ніколи, на часі і потребує оновлення прийомів, методів, засобів та форм її здійснення. Дошкільний вік вважаємо найбільш чутливим періодом для виховання природо-доцільної поведінки, бережливого, ціннісного ставлення до природи та на цій основі – формування природничо-екологічної компетентності. На основі аналізу відповідних документів та вітчизняних наукових студій природничо-екологічну компетентність розуміємо як особистісну якість, що базується на здатності та готовності дитини-дошкільника будувати гармонійні відносини з природним і соціальним оточенням, уміти використовувати знання про природу, бережливому ставленні до оточуючого світу та до себе як його частини.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бастракова Т. О. Сучасні проблеми екологічного виховання дошкільників. Дошкільна освіта у сучасному соціокультурному просторі: зб. наук. праць. 2019. Вип. 3. С. 24–27.
2. Бельська Г. В., Науменко Т. С., Половіна О. В. Дошкільнятам про світ природи. Старий дошкільний вік: навчально-методичний посібник. Київ: Генеза, 2013. 106 с.
3. Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку: Програма та методичні рекомендації / [укл. А. М. Богуш]. Одеса : Маяк, 1999. 88 с.
4. Іванчук С. Поняття екологічно доцільної поведінки в науковому осмисленні. Актуальні питання гуманітарних наук, 2021. Вип 35. Том 3. С. 213–218.
5. Концепція екологічної освіти України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text>
6. Крутії К. Л., Котій Н.І. та ін. Формування ключових компетенцій у дітей дошкільного віку в умовах полілінгвальності. Конспекти занять із навчання української мови і розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку: Метод посібн. Запоріжжя : ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2007. 248 с.
7. Лисенко Н. В., Мацук Л. О., Лисенко О. М. Ознайомлення з природою та основи екологічної освіти дітей дошкільного віку: підручник. / За заг. ред. Н. Лисенко. Київ : Видавничий Дім «Сдово». 2019. 336 с.
8. Ми всі природи рідної частинки: методичний посібник. На допомогу педагогічним працівникам дошкільних навчальних закладів / Упорядники: Сімон О. П., Пасяда М. І., Корф І. В. Полтава : ПОІППО, 2009. 84 с.
9. Мусієнко М. М. Екологія. Тлумачний словник. Київ : Либідь, 2004. 374 с.
10. Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція. Наказ МОН України № 33 від

12.01.2021 р. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf

11. Пустовіт Н. Типи екологічної поведінки школярів. *Надихаємо на дії*. Електронний журнал. 2010. № 6 (2). С. 1–3.

12. Словник української мови / Кер. В. В. Німчук та ін. / Відп. ред. В. В. Жайворонок. Київ : ВЦ «Про-світа», 2016. 1320 с.

13. Школа екологічного вчинку : методичні рекомендації / Н. А. Пустовіт, О. О. Колонькова, О. Л. Пруцакова. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 36 с.